

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA PRAGMATIK TAHLILNING O‘RNI

Samandarova Muhayyo Sultanovna
Xorazm viloyati Urganch shahar
“Union school” xususiy maktabi
ish boshqaruvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikda pragmatik tahlilning o‘rni, uning asosiy tamoyillari va amaliy ahamiyati yoritilgan. Xususan, kontekst, nutq vaziyatlari va muallif-intensiya kabi tushunchalarning tilshunoslikdagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, pragmatikaning boshqa tarmoqlar bilan aloqasi va til o‘rgatishdagi qo‘llanilishi haqida fikr yuritilgan.

Аннотация

В данной статье рассматривается роль прагматического анализа в современной лингвистике, его основные принципы и практическое значение. Особое внимание уделено таким понятиям, как контекст, речевые ситуации и коммуникативное намерение. Также обсуждаются связи прагматики с другими отраслями и её применение в преподавании языков.

Annotation

This article explores the role of pragmatic analysis in modern linguistics, highlighting its main principles and practical relevance. Particular attention is paid to concepts such as context, speech situations, and speaker intention. The article also discusses the connection of pragmatics with other branches and its application in language teaching.

Kalit so‘zlar: pragmatika, kontekst, nutq vaziyati, tilshunoslik, intensiya

Ключевые слова: прагматика, контекст, речевая ситуация, лингвистика, интенция

Key words: pragmatics, context, speech situation, linguistics, intention

Kirish

XXI asr tilshunosligi inson va jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. An‘naviy semantik, sintaktik tahlillar bilan bir

qatorida, tilning amaliy qo'llanilishi, ya'ni pragmatikasi ham keng miqyosda o'rganilmoqda. Pragmatika — bu tilning ishlatilishini, ya'ni gaplovchi va tinglovchi o'rtasidagi muloqotni, ularning maqsadini, kontekstni hisobga olgan holda tahlil qiluvchi yo'nalishdir. Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikda pragmatikaning ahamiyati, asosiy tushunchalari va uning o'qitishdagi o'rni haqida fikr yuritiladi.

Tilshunoslik tarixida pragmatikaning yuzaga kelishi an'anaviy strukturalizm va generativ grammatika oqimlariga qarshi sifatida yuzaga keldi. XX asr o'rtalarida Ch. S. Pirs, Y. Ostin, J. Sörl, H. P. Grays kabi olimlar tilning nafaqat tuzilishi, balki kommunikativ vazifasi haqida ham fikr yurita boshladilar. Ayniqsa, Ostinning “nutq akti” (speech act) nazariyasi pragmatika asoslarini belgilab berdi.

Ch.S. Pirsning semiotik tahliliga ko'ra, til belgilarining ifoda qiluvchi (signifier) va ifodalanuvchi (signified) elementlaridan tashqari, ularning qo'llanish holati — ya'ni interpretant — ham til mazmunini shakllantirishda muhim. Bu tamoyil keyinchalik pragmatikaning asosiy yondashuvlaridan biriga aylandi.

Pragmatika dastlab falsafa va mantiq ilmlarida yuzaga kelgan bo'lsa-da, hozirgi kunda u alohida mustaqil tilshunoslik tarmog'i sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda kommunikativ pragmatika, kognitiv pragmatika, madaniyatlararo pragmatika kabi yo'nalishlar mavjud.

Zamonaviy pragmatika quyidagi asosiy tushunchalar orqali tilning mazmuniy va funksional jihatlarini tahlil qiladi:

Y. Ostin va J. Sörlning tadqiqotlarida nutq faqat axborot yetkazish emas, balki harakatning o'ziga aylanishi ta'kidlanadi. Masalan, “Men sizga maslahat beraman” degan ibora bilan muallif faqat aytmayapti, balki real harakatni — maslahat berishni — bajarmoqda.

Nutq aktlari uch bosqichli bo'ladi:

- **Lokutsion akt** – bevosita aytilgan so'z (nutq ifodasi)
- **Illokutsion akt** – aytilgan so'z bilan bajarilayotgan maqsad (maslahat berish, so'rash, buyurish)
- **Perlokutsion akt** – tinglovchida yuzaga kelgan ta'sir (fikr o'zgarishi, javob berish, amal qilish)

Kontext pragmatikaning eng muhim komponentlaridan biridir. Har bir til birliklari kontekst asosida ma'no kasb etadi. Masalan, “Bo'ldi, mayli” iborasi turli kontekstlarda ruxsat, hafsalasizlik, rad etish, yoki bitim ma'nolarini anglatishi mumkin.

Deixis — bu soʻzlashuvda joy, vaqt, shaxsga bogʻliq holda oʻzgaradigan til birliklari: “bu”, “shu yerda”, “endi”, “ular”, “kecha”. Ular faqatgina kontekst orqali toʻliq tushuniladi.

Presuppozitsiya — gaplovchining gapida yashiringan, lekin muhim maʼlumot: “Qaytib keldingmi?” — bu gap orqali “biror joyga ketgan edi” degan presuppozitsiya ifodalanadi.

H.P. Grays nazariyasiga koʻra, implikatura bu — bevosita aytilmagan, lekin taxminan tushuniladigan maʼno. Uning "kooperativ prinsip"i 4 asosiy tamoyilga tayanadi: miqdor, sifat, aloqa va shakl.

Semantika maʼnoning tizimli va obyektiv tomonini oʻrganadi, pragmatika esa shu maʼnolarning kommunikativ vaziyatda qanday anglashilishini tahlil qiladi. Masalan, “Bu xona sovuq” jumlasini semantik jihatdan faktini bildirsa, pragmatik jihatdan — “derazani yop”, “isitkichni yoq” degan iltimos yoki shikoyat boʻlishi mumkin.

Pragmatika sotsiolingvistik bilan ham uzviy bogʻliq. Chunki har bir tilshunosiy hodisa jamiyatda, ijtimoiy kontekstda roʻy beradi. Nutqning rasmiy yoki norasmiy uslubda boʻlishi, soʻzlovchining ijtimoiy mavqei, jinsi, yoshi — bularning barchasi pragmatik tahlil uchun ahamiyatli.

Har bir til — maʼlum madaniyatni aks ettiradi. Shu sababli pragmatik tafovutlar madaniyatlararo kommunikatsiyada koʻp xatoliklarga sabab boʻladi. Masalan, ingliz tilida "How are you?" oddiy salomlashuv hisoblanadi, oʻzbek tilida esa bu savolga batafsil javob kutiladi.

Zamonaviy til oʻqitish metodikalarida pragmatik kompetensiya alohida oʻringa ega. Chunki tilni faqat grammatik meʼyorlar asosida emas, balki real muloqot vaziyatlarida toʻgʻri qoʻllay olish — bu muvaffaqiyatli til oʻrgatish garovidir.

CEFR (Common European Framework of Reference) tizimida til bilish darajalari pragmatik kompetensiyani ham oʻz ichiga oladi. Bunda oʻquvchi vaziyatga mos gapirish, maʼlumot soʻrash, eʼtiroz bildirish, ijobiy yoki salbiy munosabat bildirish koʻnikmalarini egallashi zarur.

Til oʻqitishda quyidagi pragmatik topshiriqlardan foydalanish samarali:

- Rol oʻyinlari (dialoglar)
- Ijtimoiy vaziyatga mos javob topish (masalan, restoran, kasalxona, maktab)
- Mashqlar orqali presuppozitsiya, deixis, implikatura tahlili
- Audio yoki video materiallardan kontekstli tushuncha chiqarish

Soʻnggi yillarda sunʼiy intellekt, chatbotlar va tilga asoslangan algoritmlar rivojlanishi bilan pragmatika IT sohasida ham dolzarb boʻlib bormoqda. ChatGPT,

Google Translate, Siri kabi texnologiyalar inson muloqotini tushunish uchun pragmatik signallarni hisobga oladi.

Zamonaviy tilshunoslik pragmatikasiz to'liq bo'la olmaydi. Til faqat struktura emas, balki vosita, aloqa qurolidir. Pragmatika aynan shu jihatga e'tibor qaratadi: tilni qanday, qayerda va nima maqsadda ishlatamiz? Shuning uchun har qanday tilshunos yoki o'qituvchi pragmatik bilimlarni egallashi, o'z darslarida bu jihatga alohida urg'u berishi zarur. Pragmatik kompetensiya kommunikativ samaradorlikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ostin J.L. *How to Do Things with Words*. Oxford University Press, 1962.
2. Levinson S.C. *Pragmatics*. Cambridge University Press, 1983.
3. Yuldashev M. *Zamonaviy tilshunoslik asoslari*. Toshkent: O'qituvchi, 2019.
4. Qosimov Sh., Mahmudov N. *O'zbek tilining nazariy asoslari*. Toshkent, 2020.
5. Crystal D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Wiley-Blackwell, 2008.